

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΖΟΜΕΝΩΝ ΦΟΡΕΩΝ ΜΚΟ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ/ΗΣ ΥΠΕΥΘΥΝΟΥ Π.Ε. ΥΠΕΠΘ. ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΝΟΤΙΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Δρ. ΟΡΦΑΝΟΣ Σ.¹, ΦΑΤΣΕΑ Α.² και ΤΟΓΙΑ Κ.³

¹ Υπεύθυνος Περιβαλλοντικής Δ/βάθμιας Εκ/σης Ν. Δωδ/σου, ² Υπεύθυνη Αγωγής Υγείας Β/θμιας Εκπ/σης, Διπλωματούχος του Π.Μ.Σ. του Παν/μιου Αιγαίου «Μοντέλα σχεδιασμού και ανάπτυξης εκπαιδευτικών μονάδων», ³ Θεολόγος Διπλωματούχος του Π.Μ.Σ. του Παν/μιου Αιγαίου «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση»

e-mail: gped@dide.dod.sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η εκπαίδευση και ιδιαίτερα η περιβαλλοντική αναγνωρίζεται ως εργαλείο ώστε Μαθητές και Εκπαιδευτικοί, τοπικές κοινότητες και πολίτες να εμπλακούν ακόμα περισσότερο στα περιβαλλοντικά προγράμματα, μεταφέροντας το μήνυμα στο κοινωνικό σύνολο, ότι το σχολείο ως πυρήνας της ανθρώπινης εξέλιξης πρωτοστατεί στην ηθική επιταγή της προστασίας του περιβάλλοντος. Τα περιβαλλοντικά θέματα είναι από τη φύση τους πολύπλοκα πολιτικά προβλήματα, οι περιβαλλοντικές οργανώσεις αντίστοιχα εμπεριέχουν πολυεπίπεδα στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση των προγραμμάτων Π.Ε. Τα στοιχεία αυτά πρέπει να αναζητηθούν και να αναδειχθούν ώστε επάνω τους να οικοδομηθούν οι συνεργασίες.

Στην παρούσα μελέτη συζητάμε το κατάλληλο μοντέλο σχεδιασμού και ανάπτυξης συνεργασίας των επιλεγμένων φορέων αρχικά με τον/την υπεύθυνο Π.Ε. και στη συνέχεια με τον/την συντονιστή/ρια του προγράμματος και την/τις ομάδα/ες του προγράμματος, μέσα από παραδείγματα συνεργασιών από την περιοχή του Νοτίου συγκροτήματος της Δωδεκανήσου.

Dr. ORFANOS S.¹, FATSEA A.² & TOGIA K.³

¹Supervisor of the Environmental Education at the Secondary Schools of the South area of Dodecanesean Islands, Dr Aegean University

²Supervisor of Health Promotion Programs at the Secondary schools of Dodecanesean Islands, MSc Aegean University

³Theologian, MSc Aegean University

e-mail: gped@dide.dod.sch.gr

ABSTRACT

Education and especially environmental education is defined as an implement that students and teachers, local communities and citizens could involved even more at the environmental programs spreading the message to the people that school, as the core of the human evolution, is playing a leading part at the moral order to protect the environment. The environmental issues are from nature complicated political problems. The environmental organizations comprise multiplane elements that could contribute to the held of the environmental programs. These elements should obtain and marked so the cooperation will lean on them.

At the present study we negotiate the appropriate model of design and development of cooperation with selected carriers at first with the responsible of the Environmental Education Programs and

secondary with the coordinators teachers and the team of the programs, using cooperation paradigms of the area of the South part of the Dodecanesean islands.

Λέξεις κλειδιά: Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ευαισθητοποίηση πολιτών, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (ΜΚΟ).

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (Π.Ε.), όπως αναφέρεται και στις εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας, έχουν στόχους αρχικά να δώσουν έναυσμα ώστε να τεθούν σημαντικές ερωτήσεις σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα και να επεκταθεί ο προβληματισμός για την έννοια του περιβάλλοντος. Εν συνεχεία να συμβάλουν ώστε να ενισχυθούν αφενός υγιείς στάσεις που χαρακτηρίζουν τον ενεργό πολίτη και αφετέρου να προωθούν το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία μέσω της κοινής δράσης με κοινωνικούς φορείς που θα απορρέουν από νέα συστήματα αξιών και προτύπων ζωής. Η εκπαίδευση και ιδιαίτερα η περιβαλλοντική αναγνωρίζεται ως εργαλείο ώστε μαθητές και εκπαιδευτικοί, τοπικές κοινότητες και πολίτες να εμπλακούν ακόμα περισσότερο στα περιβαλλοντικά προγράμματα. Έτσι μεταφέρεται το μήνυμα στο κοινωνικό σύνολο, ότι το σχολείο ως πυρήνας της ανθρώπινης εξέλιξης πρωτοστατεί στην ηθική επιταγή της προστασίας του περιβάλλοντος.

Σύμφωνα με το ολοκληρωμένο και έγκυρο μοντέλο συγκρότησης προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των Hungerford, Peyton και Wilke (Φλογαίτη, 1993), οι στόχοι συγκροτούνται σε τέσσερα γενικά επίπεδα:

- **Οικολογικές βάσεις.** Ο κεντρικός σκοπός είναι η κατάκτηση των βασικών οικολογικών γνώσεων. Απαραίτητο επίπεδο ώστε ο εκπαιδευόμενος να κατανοήσει τις αρχές και τις διαδικασίες που διέπουν τη δομή και τη λειτουργία του περιβάλλοντος.
- **Προβλήματα και αξίες.** Η κατανόηση και η συνειδητοποίηση των τρόπων με τους οποίους οι ανθρώπινες δραστηριότητες προκαλούν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και επηρεάζουν τη σχέση μεταξύ της ποιότητας της ζωής και της ποιότητας του περιβάλλοντος καθώς και τη συνειδητοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων.
- **Διερεύνηση και αξιολόγηση.** Η ανάπτυξη ικανοτήτων για διερεύνηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων και αξιολόγηση των προτεινόμενων λύσεων.
- **Ικανότητα περιβαλλοντικής δράσης.** Ανάπτυξη ικανοτήτων που ευνοούν τη δράση στην κατεύθυνση της λύσης των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Οι παραπάνω στόχοι δεν ακολουθούνται σειριακά στην ανάπτυξη ενός Προγράμματος Π.Ε, το ένα επίπεδο ανατροφοδοτεί το/α άλλο/α.

2. ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ & ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ Π.Ε.

Τα περιβαλλοντικά θέματα είναι από τη φύση τους πολύπλοκα πολιτικά προβλήματα, οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις αντίστοιχα εμπεριέχουν πολυεπίπεδα στοιχεία που μπορούν να συμβάλουν στην ενίσχυση των προγραμμάτων Π.Ε. Οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μπορούν να συμβάλουν στην εκπλήρωση και των τεσσάρων επιπέδων των στόχων ενός Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Οι δύο κεντρικοί άξονες όπου διαφαίνεται το πλαίσιο συμβολής των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων είναι α) η βαθιά γνώση του περιβαλλοντικού θέματος και η πολυπλοκότητα του προβλήματος που δραστηριοποιούνται και β) οι δραστηριότητες που αναπτύσσουν για την επίλυση του/ων περιβαλλοντικού/ών προβλήματος/ων.

Οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, ανεξάρτητα από τη νομική τους υπόσταση (ΜΚΟ, σωματεία, σύλλογοι, εταιρείες ή οποιαδήποτε άλλη μορφή) δραστηριοποιούνται, θέτοντας στόχους τοπικού, εθνικού ή/και παγκόσμιου περιβαλλοντικού περιεχομένου, εμφανίζοντας αρκετά κοινά χαρακτηριστικά.

Αναφορικά με τις Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε τους σκοπούς τους ώστε να δούμε ποιο μπορεί να είναι αρχικά το πλαίσιο συνεργασίας με ένα Σχολικό

Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Αναφέρουμε τους σκοπούς από ορισμένες Περιβαλλοντικές Οργανώσεις που έχουμε συνεργαστεί:

➤ Ο ΑΡΧΕΛΩΝ ιδρύθηκε με σκοπό την έρευνα, τη διαχείριση, την προστασία των θαλάσσιων χελωνών και των βιοτόπων τους καθώς και την ενημέρωση του κοινού (Αρχέλων, 2006).

➤ Η Mom, Εταιρεία για τη Μελέτη και Προστασία της Μεσογειακής Φώκιας, δραστηριοποιείται με σκοπό την προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος και ειδικότερα του πιο απειλούμενου υπό εξαφάνιση θαλάσσιου θηλαστικού στην Ευρώπη, της Μεσογειακής φώκιας *Monachus Monachus* (MOM, 2006).

➤ Το Αντιπυρηνικό Παρατηρητήριο Μεσογείου έχει γενικούς στόχους την προστασία των ύψιστων αγαθών της Ζωής και του Περιβάλλοντος, τη διασφάλιση της οικολογικής ισορροπίας και της Ειρήνης στον Πλανήτη και ειδικότερους:

- Την παρακολούθηση, δημοσιοποίηση και προβολή των εξελίξεων στα θέματα των πυρηνικών όπλων, των πυρηνικών αντιδραστήρων ισχύος και γενικότερα της πυρηνικής τεχνολογίας, που συνιστούν απειλή για τη Ζωή, την Ειρήνη και το Περιβάλλον.

- Την ενημέρωση, ευαισθητοποίηση της Κοινής Γνώμης για τους κινδύνους που απορρέουν από την ύπαρξη ή την πιθανή μελλοντική κατασκευή, στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου, πυρηνικών αντιδραστήρων και από την παρουσία γενικότερα των πυρηνικών.

- Την κινητοποίηση των Πολιτών για την απαλλαγή της Μεσογείου και όλης της Ανθρωπότητας από την πυρηνική απειλή.

- Την προώθηση των ανανεώσιμων-φιλικών προς το Περιβάλλον Πηγών Ενέργειας, τη θέσπιση μέτρων για την εξοικονόμηση Ενέργειας και τη διαμόρφωση νέων καταναλωτικών προτύπων, (Αντιπυρηνικό Παρατηρητήριο, 2006).

Η υλοποίηση των στόχων των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων περιλαμβάνει συγκεκριμένα μέσα – τρόπους δράσεις που αναφέρονται στο καταστατικό της κάθε οργάνωσης. Τέτοιοι τρόποι είναι οι εθνικές ή διεθνείς συνεργασίες με άλλες μη κυβερνητικές ή κυβερνητικές οργανώσεις (Υπουργεία Περιβάλλοντος, Ευρωπαϊκό γραφείο Περιβάλλοντος, κ.ά.), η επιστημονική έρευνα, η δημιουργία, φύλαξη και διαχείριση προστατευόμενων περιοχών, η διάσωση και περίθαλψη ορφανών και τραυματισμένων ζώων, η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού. Η δράση τους είναι ακτιβιστική χωρίς βία, επικεντρώνονται στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, σε ανακοινώσεις, παραστάσεις, υπομνήματα, κείμενα με υπογραφές, οργάνωση εκδηλώσεων διαλέξεων, σεμιναρίων, εκπαιδευτικών προγραμμάτων, ημερίδων, συνεδρίων, Φεστιβάλ.

Τα κοινά χαρακτηριστικά όλων των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων η προστασία του περιβάλλοντος και η ενημέρωση των πολιτών, είναι προφανές ότι αποτελούν τη βάση συνεργασίας των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων με τις σχολικές ομάδες Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Οι στόχοι της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης όπως έχουν διαμορφωθεί μέσα από Διεθνείς Συνδιασκέψεις, συμπόσια και συνέδρια (Διακυβερνητική Διάσκεψη για το Περιβάλλον του Ανθρώπου, υπό την αιγίδα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών, το 1972 στη Στοκχόλμη, U.N. (1973), το Διεθνές Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της U.N.E.S.C.O. σε συνεργασία με το U.N.E.P., τα τρία μεγάλα διεθνή συνέδρια: του Βελιγραδίου το 1975, της Τιφλίδας το 1977, και της Μόσχας το 1987, και αναφέρονται σε επίσημα κείμενα εθνικών κυβερνήσεων είναι οι εκπαιδευόμενοι να:

➤ κατανοήσουν τις κοινωνικές, τις οικονομικές, τις οικολογικές και τις πολιτικές εξαρτήσεις που υπάρχουν σε πλανητικό επίπεδο. Να κατανοήσουν ότι οι αποφάσεις που παίρνονται σε κάποια περιοχή της γης, σε ορισμένες περιπτώσεις, έχουν επιπτώσεις σε όλο τον πλανήτη,

➤ κατανοήσουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα και την πολύπλοκη και πολυδιάστατη (κοινωνική, οικονομική, πολιτική, και πολιτισμική) φύση τους,

➤ διαφοροποιήσουν στάσεις και συμπεριφορές ως άτομα και ως κοινωνικές ομάδες απέναντι στο περιβάλλον,

➤ αναπτύξουν τις απαραίτητες ικανότητες ώστε να είναι σε θέση να συμβάλλουν στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων (και μέσω της αναγνώρισης τους και μέσω της αξιολόγησης των προτεινόμενων λύσεων),

(Φλογαίτη, 1993).

Οι έρευνες δείχνουν ότι η αύξηση της γνώσης για το περιβάλλον, οι οποίες στη συνέχεια εκδηλώνονται ως συμπεριφορά, δεν οδηγεί αυτόματα σε ευνοϊκές προς αυτό στάσεις, (Καμαρινού,

2005). Η ίδια ερευνήτρια επισημαίνει ότι: «Η επίγνωση της ύπαρξης ενός περιβαλλοντικού ζητήματος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου να δράσει ένα άτομο. Η εκδήλωση όμως επιθυμίας για δράση, απαραίτητης προϋπόθεσης για την ανάληψή της, επηρεάζεται από μια σειρά παράγοντες, όπως η πεποίθηση για τη δυνατότητα διαμόρφωσης των συνθηκών της ζωής του, οι στάσεις προς το περιβάλλον και προς την ανάληψη δράσης και η προσωπική υπευθυνότητα προς το περιβάλλον. Το άτομο πρέπει ακόμα να γνωρίζει τις εφικτές και τις πιο αποτελεσματικές στρατηγικές δράσης καθώς και να αναπτύξει τις ικανότητες που απαιτούνται για την εφαρμογή τους, για να εκδηλώσει ακόμα και πρόθεση για δράση».

Παρακολουθώντας τις ομάδες των προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης διαπιστώνουμε υπεύθυνες οικολογικά δράσεις των μαθητών, όπως είναι περιβαλλοντικού περιεχομένου δημοσιεύματά τους στον τύπο, συμμετοχή σε οικολογικά φεστιβάλ, αλλαγή καταναλωτικής συμπεριφοράς, συμμετοχή σε κοινωνικές δράσεις όπως η δεντροφύτευση κλπ.

Εκπαιδευτικοί που συντονίζουν προγράμματα Π.Ε. αναφέρουν ότι μέσα από την ενεργητική συμμετοχή και τη βιωματική μάθηση που εφαρμόζεται σε αυτά ενισχύεται σαφέστατα η περιβαλλοντική αγωγή των μαθητών (Κομητόπουλος, 2005).

Θεωρούμε ότι οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μπορούν να συμβάλλουν στο έργο των εκπαιδευτικών για την οικοδόμηση γνώσης και εφαρμογής στρατηγικών δράσης, ώστε τα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης των μαθητών να είναι αποτελεσματικότερα προς την κατεύθυνση ανάπτυξης υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς των μαθητών- πολιτών. Γεγονός που αναγνωρίζεται και αναφέρεται από τους εκπαιδευτικούς για θέματα που αφορούν: την ενημέρωση, τη συλλογή πληροφοριών και υλικού, την επιτυχία των δραστηριοτήτων, την αξιοποίηση των δεξιοτήτων των μαθητών, τη διάχυση των συμπερασμάτων και το άνοιγμα του σχολείου στην τοπική κοινωνία (Κομητόπουλος, 2005).

Οι μεταβλητές που οδηγούν προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς περιλαμβάνουν την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση, την οικολογική γνώση, τις υπάρχουσες στάσεις προς τη ρύπανση, την τεχνολογία και την οικονομία, την οικειοποίηση πολύ σημαντικών περιβαλλοντικών ζητημάτων σε προσωπικό επίπεδο, τη βαθιά γνώση των κοινωνικών και άλλων διαστάσεων του περιβαλλοντικού ζητήματος, την προσωπική επένδυση πάνω στο ζήτημα συναισθηματικά από προσωπικό ενδιαφέρον κλπ., την ανάληψη δράσης από τα άτομα (Καμαρινού, 2005).

3. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ Π.Ε. & ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΩΝ

Έρευνες εκπαιδευτικών δείχνουν μικρά ποσοστά που αφορούν τις συνεργασίες των εκπαιδευτικών μελών της Παιδαγωγικής Ομάδας του Περιβαλλοντικού Προγράμματος είτε με τους εκπαιδευτικούς του ίδιου σχολείου είτε με Περιβαλλοντικές Οργανώσεις.

Πιλοτική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 2005 στο νομό Ηρακλείου, διερεύνησε τις απόψεις των εκπαιδευτικών του νομού που υλοποιούσαν προγράμματα τη σχολική χρονιά 2004-2005 για το ρόλο του συντονιστή στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα επέλεξαν σε μέτριο ποσοστό (46%) το στόχο των εποικοδομητικών συνεργασιών που πρέπει να αναπτύξει ο συντονιστής με τους συναδέλφους του εκπαιδευτικούς μέλη της παιδαγωγικής ομάδας ενώ επέλεξαν σαν τον κυριότερο στόχο την ευαισθητοποίηση των μαθητών για να εργαστούν εποικοδομητικά στα πλαίσια της Περιβαλλοντικής Ομάδας (Καλαθάκη, 2005).

Στην ίδια έρευνα αναφέρεται ότι: «το μεγαλύτερο μέρος των ερωτηθέντων βρίσκει συνήθως υποστήριξη στο έργο τους από τους συναδέλφους τους (85%), από το Διευθυντή της σχολικής μονάδας (70%), από την Υπεύθυνη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Διεύθυνσης Β/θμιας Εκπαίδευσης του νομού Ηρακλείου (77%), από άλλους εκπαιδευτικούς που έχουν εκπονήσει ή εκπονούν προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (54%), από Κέντρα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης (31%), από την τοπική Δημοτική Αρχή (54%), από διάφορους τοπικούς φορείς, οργανώσεις, Εταιρίες, Ενώσεις κλπ (46%), ενώ από ΑΕΙ ή αλλού βοηθούνται ελάχιστα 15%)».

Είναι αξιοσημείωτο ότι αφενός δεν αναφέρονται οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις στη στήριξη του έργου του συντονιστή και αφετέρου ότι οι φορείς υποστηρίζουν σε μέτρια ποσοστά, μικρότερα του 50%, τα Περιβαλλοντικά Προγράμματα των σχολείων.

Άλλη έρευνα που σχεδιάστηκε για την διερεύνηση των μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων Σχολικού Προγράμματος Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης το σχολικό έτος 2003-2004 και διεξήχθη το Μάιο του 2005 σε τοπικό επίπεδο στην Κάτω Τιθορέα Φθιώτιδας αναφέρει για το υποκείμενο της έρευνας : «α) οι μαθητές της Περιβαλλοντικής Ομάδας οι οποίοι συμμετείχαν στην υλοποίηση του προγράμματος και οι απόψεις τους παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον β) οι γονείς των μαθητών της Περιβαλλοντικής Ομάδας καθώς και κάτοικοι της περιοχής εφ' όσον η εμπλοκή τους στο πρόγραμμα ήταν άμεση ή έμμεση γ) οι εκπαιδευτικοί των σχολικών μονάδων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της περιοχής οι απόψεις των οποίων είναι αξιοποιήσιμες δ) μέλη Τ.Α. τοπικοί φορείς. Στην έρευνα συμμετείχαν 92 άτομα εκ των οποίων 32 μαθητές (35%), 44 γονείς-κάτοικοι (48%), 11 εκπαιδευτικοί (12%) και 5 τοπικοί παράγοντες (5%)» (Κολοβού & Καραγεωργίου, 2005).

Η συνεισφορά και η συνεργασία των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων και σε αυτή την έρευνα δεν αποσαφηνίζονται, οι τοπικοί παράγοντες συμμετείχαν με μικρό ποσοστό 5% σαν υποκείμενο της έρευνας.

Παρατηρούμε ότι ενώ υπάρχουν σημαντικά στοιχεία των Περιβαλλοντικών οργανώσεων που μπορούν να αξιοποιηθούν από τις Περιβαλλοντικές ομάδες και χαρακτηριστικά των ομάδων που ενδιαφέρουν τις Περιβαλλοντικές οργανώσεις δεν δημιουργούνται συνεργασίες σε ικανοποιητικό βαθμό. Θεωρούμε ικανοποιητικό ποσοστό όταν κάθε πρόγραμμα Π.Ε. συνεργάζεται τουλάχιστον με μία Περιβαλλοντική Οργάνωση.

Πιστεύουμε ότι χρειάζεται περαιτέρω ανάπτυξη στις συνεργασίες μεταξύ των Προγραμμάτων Π.Ε. και των ΜΚΟ. Το σχολείο με τον τρόπο που είναι σχεδιασμένο δεν ευνοεί τη δημιουργία συνεργασιών με το εξωτερικό του περιβάλλον (Ορφανός, Φατσέα & Τόγια, 2005). Γεγονός που θα ενισχύσει και θα συμβάλλει στη δημιουργία αλλά και στην ενίσχυση των συνεργασιών με τις Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μπορεί να είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Η ανάπτυξη των συνεργασιών των προγραμμάτων Π.Ε. και των ΜΚΟ, όπου έχει γίνει, θεωρούμε ότι καλλιεργεί τις στρατηγικές συνεργασίας όχι μόνο της μαθητικής περιβαλλοντικής ομάδας αλλά και των εκπαιδευτικών της ομάδας. Στα επιδοτούμενα προγράμματα ΣΠΠΕ οι τυπικές υποχρεώσεις, που απαιτούν αυτά, συμβάλλουν ώστε να έχουμε συνεργασία με φορείς (προαπαιτούμενο) (Κόνσολας Ορφανός, Χουρδάκης, Τόγια & Φατσέα, 2005).

Σημαντικό ρόλο στην εμπλοκή των φορέων στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης μπορεί να διαδραματίσει ο/η υπεύθυνος/η Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης ΥΠΕΠΘ. Για την αποτελεσματικότερη συνεργασία καλείται να απαντήσει στα παρακάτω ερωτήματα:

➤ *Ποιοι είναι οι κατάλληλοι φορείς που μπορούν να εμπλακούν σύμφωνα με το πνεύμα των εγκυκλίων στα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης;*

➤ *Ποιο είναι το κατάλληλο μοντέλο σχεδιασμού και ανάπτυξης συνεργασίας των επιλεγμένων φορέων αρχικά με τον/την υπεύθυνο Π.Ε. και στη συνέχεια με την ομάδα του προγράμματος.*

Στην παρούσα μελέτη συζητάμε το δεύτερο ερώτημα μέσα από παραδείγματα συνεργασιών από την περιοχή του Νοτίου συγκροτήματος της Δωδεκανήσου.

4. ΜΕΘΟΔΟΣ ΜΟΝΤΕΛΟ

Ένα κατάλληλο μοντέλο σχεδιασμού και ανάπτυξης συνεργασίας των Περιβαλλοντικών Οργανώσεων με τις Ομάδες των σχολικών Προγραμμάτων πρέπει να στηρίζεται στους κοινούς στόχους των οργανώσεων με τις Ομάδες. Το ελάχιστο των κοινών στόχων είναι: η ευαισθητοποίηση πολιτών και η προστασία του περιβάλλοντος. Όπως όμως αποδεικνύεται στην πράξη οι κοινοί στόχοι είναι αναγκαίοι για τη συνεργασία, όμως από μόνοι τους δεν είναι ικανοί. Όπως σε όλες τις συνεργασίες απαιτείται η αλληλογνωριμία και η ανθρώπινη επικοινωνία. Στο θέμα της επικοινωνίας και της αλληλογνωριμίας καταλυτικό ρόλο μπορεί να διαδραματίσει ο/η υπεύθυνος/η Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης.

Παράλληλα με τους κοινούς στόχους είναι αναγκαίο να υπάρχει και κοινή περιοχή δραστηριοποίησης της Ομάδας με την Οργάνωση, η ύπαρξη παραρτήματος ή έδρας της οργάνωσης στην περιοχή που είναι το σχολείο είναι χρήσιμο αλλά όχι και απαραίτητο.

Όπως αναφέρθηκε οι στόχοι των Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης συγκροτούνται σε τέσσερα γενικά επίπεδα. Οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις (Π.Ο) μπορούν να συμβάλουν και στα τέσσερα επίπεδα στόχων του προγράμματος Π.Ε.:

1^ο επίπεδο στόχων: Οι Π.Ο. μέσα από την μελέτη και έρευνα του περιβαλλοντικού θέματος που εστιάζουν, έχουν εξειδικευμένο προσωπικό με γνώση για τα Περιβαλλοντικά Θέματα και διαθέτουν το απαραίτητο υλικό. Στελέχη των Οργανώσεων μπορούν να αξιοποιηθούν ως ειδικοί και να πραγματοποιήσουν ομιλίες, να ενημερώσουν σε εξειδικευμένα θέματα όχι μόνο τους μαθητές της ομάδας αλλά και τους εκπαιδευτικούς, να βοηθήσουν στην πραγματοποίηση μετρήσεων ή εργαστηριακών ελέγχων. Γενικότερα να αποτελέσουν έναν από τους παράγοντες που θα στηρίζει το έργο του συντονιστή του προγράμματος αναφορικά με τις δραστηριότητες και το εκπαιδευτικό υλικό. Η συμβολή στο 1^ο και 2^ο επίπεδο των στόχων μπορεί να γίνει και με το εκπαιδευτικό υλικό που συνήθως διαθέτει η Π.Ο. Slides, βιβλία, Εκπαιδευτικά Παιχνίδια, Βιωματικές δραστηριότητες, βιντεοταινίες, περιοδικά, φυλλάδια, ιστοσελίδες, δημοσιεύματα στον τύπο κ.ά. Ορισμένες Π.Ο. έχουν δημιουργήσει και εκπαιδευτικά πακέτα κατάλληλα για τους μαθητές π.χ. το εκπαιδευτικό υλικό του Αρχέλων: «Η βαλίτσα της χελώνας», «Η ζωή στις ακτές με 12 δραστηριότητες», «Ψαράδες και χελώνες». Τα συγκεκριμένα εκπαιδευτικά πακέτα έχουν στόχο να μειώσουν τους θανάτους των θαλασσιών χελωνών από ανθρώπινες δραστηριότητες και βασίζονται στο οπτικό ερέθισμα, σε αντικείμενα και σε δραστηριότητες.

2^ο επίπεδο στόχων: Η συμμετοχή των μαθητών σε δραστηριότητες, υπό πραγματικές συνθήκες, σε συνεργασία με τις Π.Ο., κάνουν το πρόγραμμα ελκυστικότερο, συμβάλλοντας όχι μόνο στους στόχους κατανόησης των αιτιών των περιβαλλοντικών προβλημάτων, αλλά στην αύξηση του ενδιαφέροντος των μαθητών για το πρόγραμμα και στο κίνητρο παραμονής τους στην ομάδα. Αναφέρουμε ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μαθητή του γυμνασίου Κάσου, που δήλωσε ότι, η δραστηριότητα που του άρεσε περισσότερο ήταν η συνέντευξη με τον κύριο Δημήτρη Ρουσσάκη ψαρά στην Κάρπαθο, που βρήκε τη φώκια «Δημήτρη» και την περιέθαλψε η Mom. Άλλη μια μαρτυρία Ρόδιου μαθητή από την Γ΄ Γυμνασίου που συμμετείχε στο πρόγραμμα "Η θάλασσα με τα μάτια της ψυχής" που πραγματοποίησε ο υδροβιολογικός σταθμός Ρόδου σε συνεργασία με το κέντρο διεπιστημονικής προσέγγισης Γέναθλον είναι: *"Μια υπέροχη εμπειρία. Το υπέροχο άκουσμα της θάλασσας. Μέσα στα βάθη της, σκοτάδι. Αλλά κάτι σπάνιο αρμονία. Τόση αρμονία δεν έχω ξαναβιώσει ποτέ. Υπέροχη αίσθηση. Τελείωσα αυτό το ταξίδι γεμάτος ενέργεια και πίστη για τη ζωή"*.

Οι σχολικές ομάδες αρκετές φορές δημιουργούν οι ίδιες εκπαιδευτικό υλικό, με ιδέες που έχουν εμπνευστεί από τη δράση των Π.Ο. Το εκπαιδευτικό υλικό των Π.Ο. μπορεί να αξιοποιηθεί και στα μαθήματα (Γεωγραφία, Ιστορία, Βιολογία) από τους Εκπαιδευτικούς σύμφωνα με το πολυεπιστημονικό μοντέλο.

3^ο & 4^ο επίπεδο στόχων: Τα μέλη της ομάδας, που εκπονεί Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και συνεργάζεται με Π.Ο., παρακολουθώντας και ορισμένες φορές συμμετέχοντας στις εκδηλώσεις και τις δραστηριότητες της Οργάνωσης μαθαίνουν να διερευνούν, να συγκεντρώνουν να συνθέτουν δεδομένα και να αναλύουν τα περιβαλλοντικά θέματα. Μέσα από τις δραστηριότητες αξιολογούν τις εναλλακτικές λύσεις του περιβαλλοντικού προβλήματος και αναπτύσσουν ικανότητες αξιολόγησης των στρατηγικών δράσεων. Μία τέτοια στρατηγική δράσης που παρακολούθησαν οι μαθητές, είναι αυτή που αφορά τη συμβολή του συλλόγου MOM στην ανάπτυξη αισθημάτων αγάπης και προστασίας από τους αλιείς προς τη Μεσογειακή Φώκια. Τα στελέχη του συλλόγου κατάφεραν να γίνει κατανοητό ότι προστατεύοντας τη Φώκια προστατεύεται το θαλάσσιο περιβάλλον, δραστηριότητα που μπορεί να ενισχυθεί και από κρατικούς ή κοινοτικούς πόρους και να έχει θετικό αποτέλεσμα. Η προστασία του θαλάσσιου περιβάλλοντος εξασφαλίζει και τη βιωσιμότητα του επαγγέλματος των αλιέων. Σε περιπτώσεις σαν και αυτή βλέπουμε καθαρά τα αποτελέσματα της εκπαίδευσης, τα οποία εκ πρώτης όψεως φαίνονται υπερβολικά, πρώην ανταγωνιστές (αλιείς και φώκιες) να γίνονται φίλοι, ψαράδες να προστατεύουν τη φώκια και ο σύλλογος MOM να δίνει τιμητικά τα ονόματα των ψαράδων Δημήτρης, Γιάννης κλπ σε φώκιες, που έχουν σωθεί από τους συγκεκριμένους ψαράδες.

Με την αύξηση της γνώσης για το περιβάλλον και τις κατάλληλες δραστηριότητες ευαισθητοποίησης οι μαθητές μπορεί να επενδύσουν στο ζήτημα προστασίας συναισθηματικά και να επιδιώξουν ανάληψη δράσης. Είναι αξιοσημείωτο το παράδειγμα ενός μαθητή που συμμετείχε σε πρόγραμμα όπου υπήρχαν δραστηριότητες επισκέψεων σε σπήλαια της Ρόδου με στελέχη της Ελληνικής Σπηλαιολογικής Εταιρίας. Ο μαθητής δήλωσε κατά τη διάρκεια της τελικής παρουσίασης του προγράμματος την επιθυμία ότι όταν μεγαλώσει θέλει να μοιάσει με τον εκπρόσωπο της σπηλαιολογικής, που τους συνόδευσε, και στο τέλος της εκδήλωσης ρώτησε πως θα μπορούσε να γίνει μέλος της Ελληνικής Σπηλαιολογικής εταιρίας.

Οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις, σαν φορείς που θέλουν να ευαισθητοποιήσουν τους πολίτες με μηνύματα από τους σκοπούς και τη δράση τους, φυσικά ενδιαφέρονται και για τις σχολικές ομάδες Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αλλά και για τη μαθητική και εκπαιδευτική κοινότητα γενικότερα.

Όπως μας δήλωσε ο Πρόεδρος του Αντιπυρηνικού Παρατηρητηρίου Μεσογείου, η συνεργασία με σχολική ομάδα Π.Ε. ήταν αποκαλυπτική. Ανέφερε επίσης ότι μέσα από τέτοιες διαδικασίες συνεργασιών παίρνουν κουράγιο και τα στελέχη των οργανώσεων. Ο ίδιος προτιμά την διαπροσωπική συνεργασία με ανταλλαγή ιδεών και όχι μόνο με υλικό. Πρότεινε μάλιστα ως σωστή διαδικασία η πρωτοβουλία συνεργασίας να ξεκινά από την εκπαιδευτική κοινότητα και όχι από την οργάνωση. Το σκεπτικό της πρότασης αυτής είναι καθαρά πολιτικό: Οι Περιβαλλοντικές Οργανώσεις έχουν πολιτικό χαρακτήρα, για να μη θεωρηθεί ότι παρεμβαίνουν στη διαπαιδαγώγηση των νέων, προτείνει λοιπόν να γίνεται ξεκάθαρο το περιεχόμενο της συνεργασίας σε άξονες που να καθορίζονται από τα εξής ερωτήματα: «*το τι θέλουμε να γίνει;*», «*πώς θα γίνει;*», «*γιατί θα γίνει;*», «*με ποια πρόσωπα θα γίνει;*».

Η ανάπτυξη συνεργασιών μεταξύ των Προγραμμάτων Π.Ε. και των ΜΚΟ βλέπουμε ότι μπορεί να συμβάλλει θετικά στους σκοπούς και των οργανώσεων και των ομάδων. Πώς όμως θα αναπτυχθεί μια κατάλληλη συνεργασία που να πληρεί όρους αμοιβαίου σεβασμού, με πολύ υψηλούς στόχους; Το μοντέλο που προτείνουμε έχει δώσει εποικοδομητικές συνεργασίες. Τον καταλυτικό ρόλο στη δημιουργία της συνεργασίας τον αναλαμβάνει ο/η υπεύθυνος/η Π.Ε. Η συνεργασία ξεκινά με πρωτοβουλία του/ης υπεύθυνου/ης Π.Ε. Φυσικά το μοντέλο αυτό δεν είναι ούτε ο μόνος τρόπος ούτε ο ιδανικότερος για την ανάπτυξη συνεργασιών. Αρκετές οργανώσεις έχουν δημιουργήσει δίκτυα Π.Ε. με πολύ θετικά αποτελέσματα, αρκετοί εκπαιδευτικοί που εκπονούν προγράμματα Π.Ε. είτε είναι ενεργά μέλη Π.Ο. είτε όχι αναπτύσσουν συνεργασίες με άριστα αποτελέσματα. Το προτεινόμενο μοντέλο αναπτύσσεται σε τέσσερις φάσεις:

1^η Φάση: Γνωριμία υπευθύνων Π.Ε. με τη δράση των Π.Ο. Ο/η υπεύθυνος/η Π.Ε. γνωρίζει τους στόχους και την περιοχή δράσης της Π.Ο. Μέσα από τη γνωριμία των στόχων της Π.Ο. γνωρίζεται με τα στελέχη της οργάνωσης και συμμετέχει στις εκδηλώσεις ή στις συνεδριάσεις τους, ενημερώνοντάς τους παράλληλα για τις Ομάδες Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που δραστηριοποιούνται στα σχολεία αναπτύσσοντάς τους τη φιλοσοφία και τον τρόπο που δουλεύουν οι ομάδες, διερευνώντας τις προθέσεις τους για συνεργασία. Έχουν αναφερθεί περιπτώσεις όπου εξωτερικοί συνεργάτες επισκέφθηκαν ομάδες και μη γνωρίζοντας το τρόπο εργασίας τους ξαφνιάστηκαν. Εξωτερικοί συνεργάτες, μη ενημερωμένοι για την ομαδοκεντρική διδασκαλία, έχοντας κατά νου την εικόνα του σχολείου που αποφοίτησαν, περίμεναν να συναντήσουν ένα παραδοσιακό δασκαλοκεντρικό τμήμα. Θεωρούμε απαραίτητο να γνωρίζουν οι μελλοντικοί συνεργάτες τους τρόπους και τις μεθόδους δραστηριοποίησης των περιβαλλοντικών ομάδων και όχι μόνο τους σκοπούς τους.

2^η Φάση: Γνωριμία των εκπαιδευτικών που εκπονούν προγράμματα με τη δράση των Π.Ο. Η γνωριμία των εκπαιδευτικών που θα εκπονήσουν προγράμματα με τα στελέχη, τη φιλοσοφία και τη δράση της οργάνωσης μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια εκδηλώσεων ή σε συνάντηση ειδικά για το σκοπό αυτό. Μια τέτοια εκδήλωση μπορεί να είναι τα σεμινάρια που οργανώνουν οι υπεύθυνοι Π.Ε. ή τα ΚΠΕ. Τα βιωματικά εργαστήρια των σεμιναρίων Π.Ε. είναι κατάλληλες ευκαιρίες για αυτό στα σεμινάρια που οργανώνουμε προσκαλούμε και τα παρευρισκόμενα στελέχη των Π.Ο να συμμετέχουν στα βιωματικά εργαστήρια. Πιθανόν η γνωριμία να γίνει τη μία σχολική χρονιά και η συνεργασία να ξεκινήσει την επόμενη, είτε γιατί οι εκπαιδευτικοί που επιθυμούν τη συνεργασία δεν έχουν αναλάβει πρόγραμμα είτε γιατί έχουν αναλάβει με

διαφορετικό θέμα είτε γιατί δεν έχει ωριμάσει η ιδέα για τη συνεργασία. Η Π.Ο μπορεί να εμπνεύσει και ως προς τη θεματολογία του προγράμματος που θα εκπονηθεί.

3^η Φάση: Παρακολούθηση και διατήρηση επαφής με τις Π.Ο. Εκ μέρους του/ης υπεύθυνου/ης Π.Ε. χρειάζεται παρακολούθηση και φροντίδα για τη διατήρηση της επαφής με τα στελέχη της οργάνωσης. Αρκετές φορές ο φόρτος εργασίας και οι τρέχουσες υποχρεώσεις αποσπούν τον/την υπεύθυνο/η Π.Ε και πιθανόν να παραμεληθεί η παρακολούθηση της συνεργασίας με την Π.Ο. ή να θεωρηθεί ότι εφόσον ξεκίνησε η συνεργασία με την ομάδα που εκπονεί το Π.Ε. δεν απαιτείται πλέον ενεργός ρόλος του/της υπεύθυνου/ης Π.Ε. Θεωρούμε ότι είναι καλό να καλούνται στις εκδηλώσεις-παρουσιάσεις των προγραμμάτων ή να αναφέρονται οι δραστηριότητες που πραγματοποιούν στις ανακοινώσεις που κάνει ο/η υπεύθυνος/η στα ΜΜΕ ή σε ανακοινώσεις άλλης μορφής.

4^η Φάση. Δημοσιοποίηση των δραστηριοτήτων. Η φάση αυτή εμπεριέχεται κυρίως στην τρίτη και στις άλλες φάσεις του μοντέλου συνεργασίας με τις Π.Ο, αλλά λόγω σπουδαιότητας την αναφέρουμε χωριστά. Η δημοσιοποίηση των δραστηριοτήτων που προκύπτουν από τη συνεργασία των ομάδων Π.Ε. και των οργανώσεων γίνεται με κάθε ευκαιρία και με κάθε εφικτό τρόπο. Τα ΜΜΕ όπου είναι δυνατόν είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος. Μερικοί από τους λόγους είναι:

- Περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση του κοινού. Επειδή ικανοποιείται ένας από τους βασικούς στόχους της οργάνωσης ενισχύεται η συνεργασία και δημιουργείται κίνητρο για όλα τα συνεργαζόμενα μέρη για νέες δραστηριότητες και για ανάπτυξη νέων συνεργασιών.
- Ενημερώνεται η εκπαιδευτική κοινότητα και συγχρόνως γίνεται φανερό ότι είναι εφικτό να γίνουν πράγματα και στη συγκεκριμένη περιοχή.
- Ενισχύεται η ομάδα που συμμετέχει στη συνεργασία και πραγματοποιήσει τη δραστηριότητα.
- Με τα δημοσιεύματα περιβαλλοντικού περιεχομένου προσανατολίζονται και τα ΜΜΕ προς μια καλύτερη περιβαλλοντική ενημέρωση (Σκαναβή, 2004).
- Σύμφωνα με έρευνες οι ΜΚΟ ασκούν τη μεγαλύτερη πίεση στην προώθηση της περιβαλλοντικής πληροφορίας. Ο γραπτός τύπος διαχέει το μεγαλύτερο ποσοστό περιβαλλοντικής πληροφορίας στην κοινωνία, αλλά τα οπτικοακουστικά μέσα έχουν μεγαλύτερο αντίκτυπο στην κοινωνία (Σκαναβή, 2004).

Οι από κοινού δραστηριότητες με ΜΚΟ μπορούν να δώσουν βήμα στα μέλη των ομάδων των προγραμμάτων Π.Ε. σε εκπομπές μεγάλης τηλεθέασης ή ακροαματικότητας ή σε στήλες μεγάλης αναγνωσιμότητας. Αυτό συνέβη με την τελική εκδήλωση στη Ρόδο των προγραμμάτων Π.Ε. της σχολικής χρονιάς 2005-2006 που συνδιοργανώθηκε στα πλαίσια του Αντιπυρηνικού Φεστιβάλ με το Αντιπυρηνικό Παρατηρητήριο της Μεσογείου. Οι μαθητές των ομάδων, είχαν την ευκαιρία να δώσουν συνεντεύξεις σε δημοσιογράφους του αθηναϊκού και τοπικού τύπου. Οι προσκεκλημένοι δημοσιογράφοι εντυπωσιάστηκαν από τα έργα, τις γνώσεις των παιδιών αλλά και τις εμπειρίες τους, αποτελέσματα της συμμετοχής τους στα προγράμματα. Οι δημοσιογράφοι, καλεσμένοι του Αντιπυρηνικού Παρατηρητηρίου της Μεσογείου, έχοντας εικόνα για αυτά που συμβαίνουν στην Ελλάδα αλλά και σε ολόκληρο τον πλανήτη, εξέφρασαν θετικές εντυπώσεις όχι μόνο στους εκπαιδευτικούς αλλά και στην οργανωτική επιτροπή του Αντιπυρηνικού Φεστιβάλ.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η συνεργασία των ομάδων προγραμμάτων Π.Ε. με τις Περιβαλλοντικές Οργανώσεις μπορούν να συμβάλουν και στα τέσσερα επίπεδα στόχων του προγράμματος Π.Ε. Όπως αναφέρθηκε η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών μπορεί να συμβάλλει στη δημιουργία και την ενίσχυση των συνεργασιών με τις Π.Ο. Ένα μοντέλο μιας τέτοιας συνεργασίας μπορεί να αναπτυχθεί με τη συμβολή του/της υπεύθυνου/ης Π.Ε. Ο/η υπεύθυνος/η Π.Ε. δημιουργεί το πλαίσιο συνεργασίας και δεν υποκαθιστά τον/την συντονιστή/ρια του Προγράμματος.

Το μοντέλο περιλαμβάνει τέσσερις φάσεις και μπορεί να φέρει θετικά αποτελέσματα ως προς τους στόχους του προγράμματος και ως προς τους στόχους της οργάνωσης. Στην ανάπτυξη της συνεργασίας είναι καλό να διασαφηνίζονται εκ των προτέρων οι διακριτοί ρόλοι των εκπαιδευτικών με αυτούς των στελεχών της οργάνωσης σε ένα πρωτόκολλο συνεργασίας είτε

προφορικά είτε σε γραπτό κείμενο. Η ομάδα σε κάθε δραστηριότητα μπορεί να κάνει τη διαμορφωτική της αξιολόγηση και να επανακαθορίζει τους τρόπους συνεργασίας.

Οι αποτιμήσεις των συνεργασιών ήταν θετικές και από την πλευρά των οργανώσεων. Όπως μας δήλωσε ο πρόεδρος του Αντιπυρηνικού Παρατηρητηρίου, που τη σχολική χρονιά συνεργάστηκε στενά με σχολική ομάδα που εκπόνησε Πρόγραμμα σχετικό με την Πυρηνική ενέργεια, υπάρχει μεγάλη διαφορά στους νέους που απλώς συμμετείχαν στις εκδηλώσεις του αντιπυρηνικού φεστιβάλ και στους νέους που ήταν μέλη των σχολικών ομάδων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης αναφορικά με: την γνώση του θέματος, την ευαισθητοποίηση, την ωριμότητα.

Πρόταση μας είναι η επαναφορά και συμπλήρωση των συμπερασμάτων ομάδων εργασίας του Πανελληνίου Θεματικού Συνεδρίου Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, που πραγματοποιήθηκε στο ΚΠΕ Κλειτορίας (ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., 2000). Αναφερόμαστε στην αναβάθμιση και ενίσχυση του Γραφείου Π.Ε. της Δ/σης ΣΕΠΕΔ αλλά και στη δημιουργία και στελέχωση γραφείου Π.Ε εκεί όπου λειτουργεί υπεύθυνος/η Π.Ε., ώστε να ασκεί αποτελεσματικότερα το έργο του/ης. Ουσιαστικά να δημιουργηθεί και να υλοποιηθεί αυτό που πιστεύουν ότι υπάρχει όσοι/ες συνεργάζονται με τους/ις υπεύθυνους/ες και δεν είναι εκπαιδευτικοί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. U.N. (1973) Report of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm 5-16 June 1972), New York A/CONF 48/14/Rev. 1 σ. 1
2. Αντιπυρηνικό Παρατηρητήριο (2006), Ανασύρθηκε στις 1/9/2006 <http://www.manw.org/htmlgr/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=3>
3. Αρχέλων (2006), Ανασύρθηκε στις 1/8 / 2006 από http://www.anthropos.gr/show_mko.asp?Id=727
4. Καλαθάκη Μ., (2005), Ο ρόλος του συντονιστή σε ένα Σχολικό Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 226-235.
5. Καμαρινού Δ, (2005), Μεταβλητές που επηρεάζουν την ποιότητα της διαδραστικής μάθησης με αντικείμενο την ιστορική και φυσική κληρονομιά, *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 242-252.
6. ΚΕ.ΜΕ.ΤΕ., (2000), Εμπειρίες και Προοπτική της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα, *Πανελλήνιο Θεματικό Συνέδριο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, ΚΠΕ Κλειτορίας 4&5 Σεπ. 2000, σελ. 100.
7. Κολοβού Σ. & Καραγιώργου Ε., (2005), Διερεύνηση απόψεων, στάσεων και συμπεριφορών των εμπλεκόμενων ομάδων και φορέων, ένα χρόνο μετά την υλοποίηση ενός ΣΠΠΕ στην περιοχή της Κάτω Τιθορέας, *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 299-309.
8. Κομητόπουλος Π., (2005), Τα Σχολικά Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 310-318.
9. Κόνσολας Μ., Ορφανός Σ., Τόγια Κ., Χουρδάκης Γ. & Φατσέα Α., (2005), Η Παιδαγωγική και η Διδακτική Θεώρηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης: μια προσέγγιση μέσα από τα προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Δωδεκανήσου, *1ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης*, Ισθμός Κορίνθου, 23-25 Σεπτεμβρίου 2005, σελ. 327-338.

10. ΜΟm (2006). Ανασύρθηκε στις 1/8 / 2006 από http://www.anthropos.gr/show_mko.asp?Id=57
11. Ορφανός Σ., Φατσέα Α. & Τόγια Κ., (2005) in press «Το εξωτερικό περιβάλλον του σχολείου και η επίδρασή του στη διαμόρφωση και επίτευξη των στόχων του», Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Συνεδρίου «*Θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις στην εκπαιδευτική πραγματικότητα*», Εταιρεία Επιστημών Αγωγής Δράμας.
12. Σκαναβή-Τσαμπούκου Κ., (2004), *Περιβάλλον και Επικοινωνία*, Καλειδοσκόπειο, Αθήνα.
13. Φλογαΐτη Ε., (1993), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα.